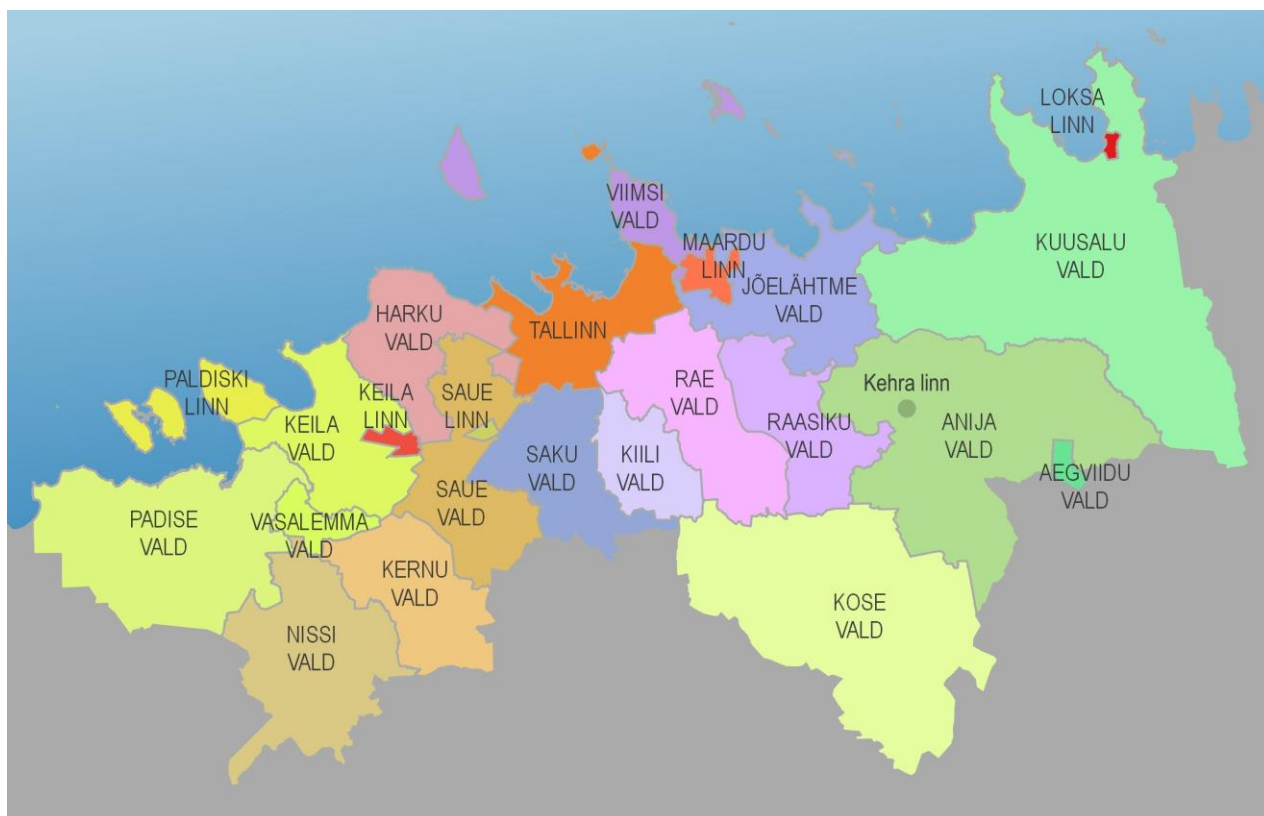
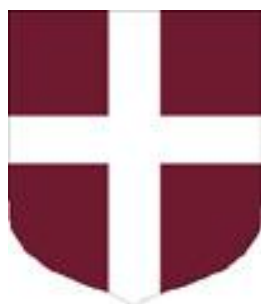

Harju maakonna turismi arengustrateegia 2025

Tegevuskava 2016-2020

EESSÕNA

Turismisektoris tegutseb palju erinevaid huvigruppe, kuid arengu tagab vaid koostöö, mis põhineb kokkulepetel ja ühistel väärtustel koostöös väljatöötatud strateegiliste dokumentide alusel. Käesolev dokument lähtub kokkuleppest Harju maakonna erinevate institutsioonide vahel maakonna turismi arengusuundade määratlemiseks. See on visioonidokument, mis kirjeldab perspektiivseid suundi ja trende rohkem kui 10 aasta jooksul, konkreetsemad eesmärgid on seatud tegevuskavas lühemaks perioodiks. Harju maakonna turismi arengustrateegia 2025 koos tegevuskavaga aastani 2015 koostati 2011 aastal. Strateegia uuendamine ja tegevuskava 2020 koostamine toimus 2016 aasta kevadel. Protsessi algatas Harju Ettevõtlus- ja Arenduskeskus (HEAK) koostöös Harju Maavalitsuse (HMV) ja Harjumaa Omavalitsuste Liiduga (HOL). Protsessis osalesid turismivaldkonnas tegutsevad ettevõtjad, maakonna ja kohalike omavalitsuste esindajad, Leader tegevusgrupid ja teised turismi toetava valdkonnaga seotud inimesed. Protsessi käigus viidi läbi töötoad, kus vaadati üle arengustrateegia põhiväärtused, visioon ja eesmärgid. Töötubades toimunud arutluste käigus kujunesid tegevussuunad aastateks 2016-2020. Eesti riiklikku turismiarenduskava uuendati aastatel 2012-2013, arengukava uuendamisel osalesid kõik maakonnad ja regionid. Harju maakonna turismi arengustrateegia 2025 tegevuskava on viidud kooskõlla Eesti riikliku turismiarenduskavaga 2014-2020.

Strateegia sisaldab soovituslikke ja konkreetseid tegevusi erinevatel tasanditel: riik, maakond ja kogukond (sh omavalitsusüksused, ettevõtted, mittetulunduslikud ühendused, turismialaselt väljakujunenud piirkonnad). Igal tasandil on erinevad tegevused, ressursid ja vastutused. Strateegia tegevuskavas sisalduvad tegevused aitavad kaasa paremale turismi toimimisele Harju maakonnas. See on avaliku sektori panus turismivaldkonnaga seotud teenusepakkujate konkurentsivõime tugevdamiseks ja maakonna üldise mainekujunduse parandamiseks. Koostöövaldkonnas toetab strateegia juba välja kujunenud koostöövõrgustikke ning piirkonnasisest koostööd teiste partneritega, kelle tegevus on suunatud maakonna arendamisele (LEADER-tegevusgrupid, piirkondlikud võrgustikud jt).

SISUKORD

I HETKESEIS	4
1.1 Turismistatistika	4
1.2 Sihtturud ja turundus	8
1.3 Turismiressurss	9
1.4 Hetkeolukorra kokkuvõte	13
II ARENGUSTRATEEGIA	15
2.1 Põhiväärtused, visioon, eesmärgid	15
2.2 Arendatavad turismivaldkonnad.....	16
2.3 Strateegia eesmärkide saavutamise võtmetegurid	18
2.4 Strateegia sidusus	19
III TEGEVUSKAVA 2016-2020	21
3.1 Arengutegevused ja tegevussuunad	21
3.2 Tegevuskava elluviimine ja finantseerimine.....	21
3.3 Tegevuskava.....	22

Mõisted

Lühendid

Kasutatud allikad

I HETKESEIS

1.1 Turismistatistika

Maailma Turismiorganisatsiooni (UNWTO) andmetel kasvas 2015.a. väliturism kogu maailmas 4,4% (allikas: *UNWTO World Tourism Barometer*, jaanuar 2016). Kogu maailmas tehti 1,18 miljardit ööbimisega välisreisi – see on 50 miljonit reisi rohkem kui 2014.a. Reaside arv Euroopasse kasvas 5%, jõudes 609 miljonini. See teeb 29 miljonit reisi rohkem kui 2014.a. Euroopas saavutasid 2015.a. häid tulemusi kõik piirkonnad: reaside arv Kesk- ja Ida-Euroopa piirkonda kasvas 6%, Põhja-Euroopasse 6%, Lõuna-Euroopasse 5% ning Lääne-Euroopasse 4%. Maailma turisminõudlust mõjutasid eelkõige ebataavaliselt suur valuutakursside kõikumine, nafta hinna langus ja turvalisusprobleemid. Kuna neil teguritel on erinevate riikide arengutele erinev mõju, ilmnes 2015.a. erinevate sihtkohtade vahel rohkem erisuunalisi arenguid kui tavapäraselt.

Eesti turismi, nagu ka Soome turismi, mõjutas 2015.a. kõige enam Vene turistide arvu suur langus. Eesti majutusettevõtetes peatus 2015.a. 3,1 miljonit turisti. Siseturiste oli majutusettevõtetes 1,18 miljonit ja välituriste 1,93 miljonit. Sise- ja välituristid veetsid majutusettevõtetes kokku 5,8 miljonit ööd (0,5% vähem kui 2014.a.). Siseturistide veedetud öid oli 2 miljonit (kasv 6%), välituristide veedetud öid oli 3,77 miljonit (langus 3,8%). Välituristide ööbimiste regionaalne jaotus 2015.a. võrreldes eelnevate aastatega oluliselt muutunud ei ole. Tallinn on endiselt eelistatuim sihtkoht välituristidele. Tallinnas veedeti välituristide ööbimistest 65,5% (2014.a. 64,8% ja 2010.a. 54%). Välituristide peamiseks reisieesmärgiks on puhkuserais.

Eesti Panga andmetel oli reisiteenuste eksport (välisküllastajate kulutused Eestis) 2015.a. jaanuarist septembrini 1,08 miljardit eurot (langus 2014.a. sama perioodiga võrreldes 0,4% ehk 4,4 miljoni võrra). Reisijateveo eksport (välisküllastajate maksed Eesti transpordifirmadele) oli 2015.a. jaanuarist septembrini 275 miljonit eurot. Võrreldes 2014.a. sama perioodiga kasvas see 20% ehk 45,3 miljoni võrra. Kahe eelmise näitaja summa ehk Eesti kogutulu väliturismist (turismiteenuste eksport) oli 1,35 miljardit eurot. Seega jõudis turismiteenuste eksport uue kõigi aegade rekordini¹.

Enamik välituristidest peatub Eesti suuremates linnades Tallinnas, Pärnus ja Tartus. Välituristide küllastuste arvult järgneb neile Ida-Viru maakond (koos Narva ja teiste Ida-Viru maakonna linnadega). Harjumaa (ilma Tallinnata) on välituristide küllastuste arvult Ida-Viru maakonna järel viiendal positsioonil. Harjumaad küllastavate turistide arvu arvutada aga on kordades raskem kui mis tahes teise maakonna puhul, sest Harjumaad küllastab paljudel juhtudel turist, kes oma ööbimiskohaks on valinud Tallinnas asuva majutusasutuse. Paljudel juhtudel on Tallinna küllastav turist oma reisi planeerides seadnud eesmärgiks lisaks Tallinna vanalinna ja muude linna atraktsioonide küllastamisele teha päevane kultuuri- ja/või loodusmatk Tallinna lähiümbrusesse. Välituristide huvi köidavad looduslikud vaatamisväärsused ja arhitektuuriliselt kaunid Harjumaa mõisad. Nii Jägala juga kui Keila-Joa juga küllastab aastas suur hulk välituriste. Harjumaal asuva Viru raba ilu naudib iga Lahemaa Rahvusparki ekskursiooni ostnud väliturist. Tallinnas asuvad majutusettevõtted võimaldavad

¹ Allikas: EAS statistika ja uuringud

välituristil kvaliteetselt ja mugavalt puhata ning päevasel väljasõidul Tallinna lähiümbrusega tutvuda.

Hinnanguliselt külastab Harjumaa arhitektuuriliselt unikaalseimat vaatamisväärsust Padise Kloostrit aastas kuni 30000 huvilist. Harjumaal on ka mitmeid aktiivse tegevuse pakkujaid ja huvitavaid atraksioone. Suurimad turistide magnetid on laste lõbustuspark Vembu-Tembumaa (esimene Eestis), kus lühikese suveperioodi (avatud juuni-august) jooksul käib ligi 40000 külastajat, teemapark Viikingite küla, mida külastab aastas kuni 70000 inimest ning Kõrvemaa Matka- ja Suusakeskus (Tallinnale lähim spordi- ja perekeskus, mis on avatud aastaringelt), kus käib rohkem kui 55000 külastajat. Suure külastatavuse arvuga on veel ralli- ja perepark Laitse Rally Park ning Viimsi Rannarahvamuuseum koos Vabaõhumuuseumiga, mis tegutseb kui kogukonna vaba aja keskus ning on seepärast turistidele väga atraktiivne. Kõik need atraksioonid on populaarsed ka tallinlaste hulgas. Raskesti mõõdetav on aga suveperioodil Harjumaa rannaalasad ja RMK matkaradasid külastavate siseturistide arv.

Statistikaamet jagab turistid reisi eesmärkide põhjal kolme kategooriasse: puhkusereisijad, tööreisijad ning muu eesmärgiga reisijad (vt tabel 1.). Tööreisid omakorda jagunevad konverentsireisideks ning ärireisideks. Puhkusereisijaid oli 2015.a. Tallinna majutusettevõtetes peatunud külastajatest kõige enam (72%), tööreisid moodustasid kõikidest külastustest 26% – ärikohtumistega seoses reisis 21% ning konverentsil või koolitusel osales 5% külastanud turistidest. Seitse väliskülastajat kümnest teeb otsuse Tallinnasse reisida kuu aja jooksul enne saabumist. Keskmisest spontaansemad reisiotsuse tegemisel on lähiriikidest Soomest, Venemaalt ja Lätist pärit külastajad, kes teevad otsuse Tallinnasse reisida vähem kui nädal enne saabumist. Rohkem kui 9 nädalat ette planeerivad oma reisi keskmisest enam kaugemalt pärit – Suurbritannia ja Saksamaa turistid. Ootuspäraselt külastab suurem osa Tallinna väliskülastajaid Tallinnas viibides kesklinna (79%) ja vanalinna (78%) ning need osakaalud on viimased kuus aastat püsinud üsna stabiilsetena. Viiendik leiab aega külastada Kadriorgu, sh keskmisest enam britid, rootslased ja sakslased. Senisest enam külastatakse Tallinna lähiümbrust.

Tabel 1. Majutatute ööbimised reisieesmärgi järgi. Allikas: Statistikaamet 2013-2015

	2013	2014	2015
Puhkusereisi eesmärgil			
maakond	2178946	2229751	2090189
Tallinn	1995991	2030722	1905282
Harju	182955	199029	184907
Tööreis			
maakond	758319	766285	823584
Tallinn	708743	726641	779894
Harju	49576	39644	43690
Osavõtt konverentsist, koolitusest			
Maakond	105156	111080	162046
Tallinn	99087	105678	153527
Harju	6069	5402	8519
Muu reis			
Maakond	112482	122754	126777
Tallinn	97377	97685	105817
Harju	15105	25069	20960
Reisimine Harju maakonnas kokku			
Maakond	3049747	3118790	3040550
Tallinn	2802111	2855048	2790993
Harju	247636	263742	249557
Eestis kokku	5734033	5809464	5781870

Sise- ja väliskülastuste osakaal Harju maakonnas

Eesti majutusettevõtetes peatus 2015.a. 3,1 miljonit turisti. Sise- ja välituristid kokku veetsid majutusettevõtetes 5,8 miljonit ööd. Neist 3,04 miljonit ööd Harju maakonnas (Tallinnas 2,8 miljonit ja Harjumaal 0,25 miljonit. Kui välituristide ööbimiste osakaal 2015.a. langes, siis siseturistide ööbimiste osakaal kasvas. Välituristide ööbimiste regionaalne jaotus 2015.a. oluliselt ei muutunud. Tallinnas veedeti välituristide ööbimistest 65,5% (2014.a. 64,8%). Ühepäevakülastusi Tallinna 2015.a. oli 2,49 miljonit, nendest 500622 olid Tallinna Sadama andmetel kruisireisijate külastused.

Siseturistide külastused Harjumaal

EAS statistika põhjal on näha, et Harjumaal osakaal kogu Eesti siseturistide külastuste osas on kõrge, jäädes alla vaid Pärnu ja Tartu linnadele ning Ida-Viru maakonnale (vt. tabel 2). Kõige enam ööbib siseturiste Tallinnas 17%. Siseturistide arv Harjumaal kasvas 2015.a. 6%, mis on perioodi 2012–2015 keskmine tulemus aastas ja moodustab kogu Eesti siseturismist 8%. Statistilistele andmetele tuginedes külastas Harjumaad 2015.a. kokku 162344 siseturisti. 2012.a. oli see arv 146947.

Tabel 2. Siseturistide külastused maakondade lõikes. Allikas: EAS statistika 2016

	2012	2013	2014	2015
Kokku	1 721 498	1 824 707	1 890 165	2 011 663
Tallinn	263 519	293 965	317 208	320 567
Pärnu mk	233 800	237 427	263 858	277 461
..Pärnu linn	183 244	189 507	207 360	225 382
..Pärnumaa	50 556	47 920	56 498	52 079
Ida-Viru mk	180 468	183 275	184 879	210 231
Tartu mk	194 329	202 418	201 119	197 317
..Tartu linn	151 025	156 282	158 383	154 856
..Tartumaa	43 304	46 136	42 736	42 461
Harjumaal	146 947	143 578	152 639	162 344
Saare mk	128 311	142 591	146 980	155 238
Lääne-Viru	124 183	136 017	120 730	133 146
Valga mk	99 476	100 214	101 934	118 471
Lääne mk	79 660	90 277	89 617	101 074
Põlva mk	72 823	81 757	81 195	88 375
Võru mk	68 143	73 325	84 647	86 928
Viljandi mk	51 261	56 635	48 791	56 947
Jõgeva mk	20 807	24 250	26 886	28 763
Rapla mk	19 904	18 785	23 905	27 871
Hiiu mk	21 498	20 716	24 304	24 537
Järva mk	16 369	19 477	21 473	22 393

Välituristide külastused Harjumaal

Nii nagu kogu Eestis, vähenes välituristide ööbimiste arv ka Harjumaal eelkõige Vene turistide ööbimiste vähenemise tõttu. Vene turistide arv kasvas eelnevatel aastatel jõudsalt ja saavutas parima tulemuse 2014.a., kui turistide arv kasvas 10%. Ka Soome turistide arv on languses, samas Läti turistide arv on aga aastast aastasse tasapisi kasvanud. Statistiliste andmete põhjal jääb välituristide osakaal Harjumaal ikka veel alla siseturistidele, seda just ööbivate turistide osas. Kui siseturistide arv ületab 160 tuhande ehk on 8% (2011.a. 3%) kogu Eesti siseturismist, siis välituristide arv moodustab kogu Eestit külastavatest turistidest 2,3%. Võrreldes Harjumaal andmeid teiste maakondadega (mk) on välituristide ööbimiste arvult eespool Pärnu mk 12,7%, Tartu mk 4,6%, Ida-Viru mk 3,6% ja Saare mk 3,4%. See on ka hästi mõistetav, kuna nii Pärnu, Saare kui Ida-Viru maakondades asuvad suured spaa majutusettevõtted. Kuid kui võrrelda Tallinna ja Harjumaal andmeid ühtse maakonnana, siis ööbib 67,8% kogu Eestit külastavatest välituristidest Harju maakonnas.

Statistiliselt võrdleb EAS Soome, Vene ja Läti turistide ööbimiste arvu maakondade lõikes eraldi, teiste sihtturgude puhul vaadatakse kogu Eestit aga terviklikult, seepärast puudub ülevaade, kui palju näiteks ööbis Harjumaal Saksa või Rootsi turiste jne.

*Tabel 3. Sihtkohariigid, kust meile peamised välituristid tulid (nende veedetud ööd) 2015. a.
Allikas: EAS statistika 2016*

	Soome	Venemaa	Läti
Eestis kokku	1676762	393805	195649
Harju mk	1039166	234772	90011
Tallinn	986830	224583	83056
Harjumaal	52336	10189	6955
Pärnu mk	366736	18063	32884
Pärnu	358980	16733	29332
Pärnumaa	7756	1330	3552
Tartu mk	64942	20620	21097
Tartu	61392	18843	17101
Tartumaa	3550	1777	3996
Lääne mk	63153	3681	
Saare mk	61544	6679	20974
Ida-Viru mk	21443	76555	6640
Lääne-Viru mk	23149	10188	
Valga mk	12261	12408	5831

1.2 Sihtturud ja turundus

Eesti on jagatud neljaks turismiregiooniks: Tallinn, Põhja-Eesti, Lõuna-Eesti ja Lääne-Eesti. Kuni 2013.a. kuulus Harjumaa Põhja-Eesti turismiregiooni, siis otsustati muuta suunda ja asuda tegutsema koos Tallinnaga, et turismi turunduse seisukohalt tekiks ühtne maakond. Harjumaa asub Tallinna ümber, moodustades koos Tallinnaga pealinnaregiooni. Harjumaal on kõige tulusam teha koostööd Tallinnaga, turundades Harjumaad Tallinnaga samadel sihtturgudel. Harjumaa on seotud samade sihtturgudega, mis on olulised ka Tallinnale. Tallinn kujundab kogu Eesti mainet k.a Harjumaa mainet. Harjumaa turismi käekäik sõltub otseselt nii Tallinna külastavatest välituristidest kui ka Tallinna elanikest ja Tallinnas tegutsevatest äriettevõtetest. Seega kujundab ja suunab Tallinn kogu maakonna turismiarenguid.

Tallinnas tegeleb pealinna kui sihtkoha turundamisega Tallinna Ettevõtlusameti Turismiosakond. Tallinna prioriteetsed sihtturud on Soome, Venemaa, Saksamaa, Läti, Rootsi, Suurbritannia ja Norra. Üha enam külastavad Tallinna turistikülalised Aasiast. Tallinna turundatakse puhkuse sihtkohana, kuid ka äriturismi, sh konverentsiturismi sihtkohana. Järjepidev turundustegevus prioriteetsel sihtturgudel on kaasa toonud Tallinna külastavate turistide ööbimiste arvu kasvu. Tallinna Turismiosakonna turundusbüroo korraldab koostöös partneritega välisajakirjanikele ja -reisikorraldajatele visiite Tallinna. Tallinn pakub oma külastajale eelkõige nelja tüüpi reisielamust: ajalooelamus, kultuurielamus, lõõgastav puhkus ning Eesti elulaadi.

Koos välituristide arvu kasvuga kasvab vajadus tutvustada Tallinna lähiümbrust, seda eelkõige seepärast, et Tallinna külastavad turistid viibiksid siin kauem. Kuna aasta-aastalt muutub turistide reisi pikkus lühemaks, siis on väga oluline pakkuda uusi võimalusi väljaspool linna. 2015.a. majutusstatistika põhjal kujunes reisi keskmiseks pikkuseks 1,77 ööd, mis on 1 protsendi võrra lühem kui aasta varem. Tallinn turundab Harjumaad aktiivse puhkuse sihtkohana. Olulisteks atraksioonideks on Harjumaal asuvad saared – Naissaar, Pakri saared ja Prangli, aga ka Viimsi poolsaar ning Lahemaa Rahvuspark. Harjumaa turundamisel kasutab Tallinn väljendit *Tallinna lähiümbrus ehk inglise keeles Tallinn Surroundings*.

Kui 2011.a. oli Tallinnal ja Harjumaal turismivaldkonnas vähe kokkupuutepunkte ja koostöö pea olematu, siis 2016.a. teevad Tallinn ja Harjumaa maakonna tasandil tihedalt koostööd. Tallinna Turismiinfokeskuses on eksponeeritud Harjumaa imagotrukised, Harjumaa kaart ja piirkondlikud trukised nii Põhja-, Lääne- kui Ida-Harjumaalt. Alates 2012.a. teeb Harjumaa Tallinna Turismiinfokeskuse töötajatele õppereise, et infokeskuse töötajad oleksid teadlikud uutest Harjumaa teenusepakujatest ja vaatamisväärsustest. Koostöös on loodud uus kujundus siseturismi messi TOUREST messipinnale, kus Tallinn osaleb Harjumaa pinnal. Messipinna ühine nimetus on HARJUMAA ja TALLINN. Alates 2013.a. turundatakse maakonda koos ka Helsingis toimuval Mardilaadal. Tallinn on kaasanud Harjumaad tutvustavad materjalid Helsingis toimuvale turismimessele MATKA. Seega Harjumaa ja Tallinn tegutsevad täna ühise eesmärgi nimel, turundades välisurgudel maakonda ühtse turismi sihtkohana.

2012.a. suvel alustas tegevust Harjumaa turismi veebiportaal aadressidega www.visitharju.ee ja www.visitharju.com. Eesmärgiks on läbi veebiportaali saavutada Harjumaa tuntus reisisihina, et info Harjumaa turismivõimaluste kohta oleks kergesti kättesaadav nii reisi planeerimisel kui reisirühmade viibides. Veebiportaalis on võimalik saada informatsiooni Harjumaa vaatamisväärsustest, huvitavatest objektidest, pereatraktsioonidest, aktiivse tegevuse võimalustest ja teenusepakkujatest neljas keeles – eesti, inglise, vene ja soome keeles. Siit leiab informatsiooni Harjumaal toimuvatest sündmustest, temaatilistest marsruutidest ja ühistranspordi võimalustest. Veebiportaalis on ka rubriik „turismispetsialistile“, kus on turismiettevõtjale vajalik informatsioon koolitustest, strateegiatest, turismiseadusest jne. Koos veebiportaali arendusega on käivitunud ka sotsiaalmeedia kanal facebook – visitharju, mis on veelgi tõstnud veebiportaali vaadatavust. Sotsiaalmeedia aktiivne tegevus aitab turundada eelkõige Harjumaal toimuvaid sündmusi, aga tutvustab ka uusi huvitavaid kohti. Veebiportaali haldab ja arendab Harju Ettevõtlus- ja Arenduskeskus, ressursid arendustegevuseks on taganud Harju Maavalitsus ja Harjumaa Omavalitsuste Liit.

1.3 Turismiressurss

Majutus

Statistiliselt arvutatakse külastatavust majutatavate turistide arvu ja ööbimiste arvu järgi (vt tabel 2). Harjumaal on aastate 2012-2015 jooksul majutusteenust pakkuvate ettevõtete arv oluliselt kasvanud. Kui 2012.a. oli Statistikaameti andmetel Harjumaal kokku 76 majutusettevõtet, siis 2015.a. oli neid 98 (tegelik arv 136). Keskmiselt 2/3 majutusteenuse pakkujaid Harjumaalt ja 1/4 majutusteenuse pakkujaid Tallinnast turundab oma objekti riiklikus veebiportaalis www.visitestonia.com, mis on liidestatud Harjumaa turismiportaaliga visitharju.ee. Visitestonia.com andmetel on Tallinnas ja Harjumaal kokku 167 majutusettevõtet, neist 87 Tallinnas ja 80 Harjumaal. Broneeringusüsteemi Booking.com'i andmetel oli 2015.a. Tallinnas 426 majutuskohta ja Harjumaal 134 majutuskohta, kokku 560 majutuskohta Harju maakonnas. Booking.com teenuse kasutamine turistide hulgas on populaarne, sellest tulenevalt eelistavad ettevõtjad turunduskanalina just seda broneeringu süsteemi oma ettevõtte turundamisel. Kuna enamus puhkemajasid ja külaliskortereid pakub teenust hooajaliselt, reklaamides end vaid broneeringusaitidel, siis sellest tuleneb ka arvude erinevus statistikaameti, visitestonia.com ja booking.com saitide vahel. Statistikaameti valimis ei ole majutuskohti, kus on vähem kui 5 voodikohta.

Ajaperioodi 2011-2016 jooksul on toimunud teenuse pakkumisel erinevaid muutusi. Mitmed Harjumaa turismiettevõtjad on muutnud teenuse profiili, arvestades turismiturul valitseva nõudlusega. Mõned suuremad puhkekeskused ja turismitalud on ümber orienteerunud seminari- ja koolitusteenuse pakkumisele ning ei paku teenust üksikule turistile. Seminariteenuse pakkujatel on Tallinnas kindel kliendibaas (firmad, organisatsioonid, sõpruskonnad jne) ja see võimaldab ettevõttel aastaringselt teenust pakkuda ning madalhooaega kergemalt üle elada. Kiiresti on kasvanud väikeste majutuskohtade, eelkõige puhkemajade arv. Kui 2012.a. tegutses Harjumaal 23 puhkemaja, siis 2015.a. oli neid juba 51. Hotelliteenust pakub hetkel 13 hotelli, kaks hotelli (Üksik rüütel ja Salzburg) on

tänaseks tegevuse lõpetanud, samas on ukсед avanud mitu mõisahotelli (Padise, Kõue). Saue vallas pakub teenust uus karavanide peatuspaik Vanamõisa CaravanPark, mis on üks esimesi täisteenust pakkuvaid karavanikohti Harjumaal ja Eestis. Üle maakonna jaotuvad Harjumaal majutusteenuse pakkujad erinevalt. Kõige kiiremini on kasvanud majutusteenuse pakkujate arv mereäärsetes valdades nagu Kuusalu, Padise, Keila ja Viimsi aga ka Paldiski linnas. Endiselt puuduvad majutusteenuse pakkujad Keila linnas ja Nissi vallas. Statistikaameti andmetel oli 2015.a. Harjumaal majutustevõtetes tubade arv 1188 ja voodikohtade arv kokku 3184, voodikohtade täituvus 35%. See on hea tulemus, kui võrrelda 2011.a., mil voodikohtade täituvus oli vaid 17%.

Tabel 4. Majutuskohad, tubade ja voodikohtade arv, täituvus %, majutatuid, ööbimisi.
Allikas: Statistikaamet 2011-2015

	2011	2012	2013	2014	2015
Majutuskohti maakonnas	201	203	227	237	214
Tallinn	125	122	138	137	116
Harju	76	81	89	100	98
Tubade arv	8292	8368	8595	8796	8236
Tallinn	7103	7109	7260	7362	7048
Harju	1189	1259	1335	1434	1188
Voodikohti	17718	17890	18612	19410	17867
Tallinn	14687	14721	15232	15533	14683
Harju	3031	3169	3380	3877	3184
Voodikohtade täituvus %	49	49	49	48	48
Tallinn	53	53	52	53	53
Harju	17	17,7	18	20	35
Majutatuid	1583668	1646638	1698306	1752920	1720815
Tallinn	1489192	1516203	1561677	1603204	1579491
Harju	94476	130435	136629	149716	141324
Majutatute ööbimised	2953833	3009254	3049747	3118790	3040550
Tallinn	2770488	2757697	2802111	2855048	2790993
Harju	183345	251556	247636	263742	249557

Tabel 5. Harjumaal majutustevõtte liigi järgi 2016. Allikas: HEAK 2016

Majutustevõtte liik	2011	2016
Hotell	14	13
Külastemaja	15	18
Hostel	7	9
Puhkeküla ja -laager	13	17
Puhkemaja	23	51
Kodumajutus	9	11
Külastikorter	3	9
Määratlemata	6	9
Kämping	1	3
Kokku	90	140

Toitlustus

Toitlustuskohad on Harjumaal põhiliselt koondunud suurematesse asulatesse nagu Tabasalu, Jüri, Kose, Saku ja Viimsi keskused ning Keila, Saue, Paldiski ja Maardu linnad, samas teenust pakuvad ka sellised mereäärased gurmee restoranid nagu Oko Resto Kaberneemes, Ruhe Neeme külas ja Noa Viimsi-Tallinna piiril. Avatud on ka mitu hea teeninduse ja ajastutruu interjööriga mõisarestorani – Padise Mõis, Cher Ami Keilajoa lossis ja Kaheksa Jalga Kõue mõisas. Eesti TOP-50 restorani hulka kuulub Harjumaalt 6 restorani, neist meistriklasse kategooriasse NOA ja OKO. Visitharju.ee veebiportaalis tutvustab end 21 erinevas stiilis ja mitmekesise toiduvalikuga restorani. Pubisid, kohvikuid ja baare on veebiportaalis 19, kuigi neid on Harjumaal kordades rohkem. Rahvustoitu pakuvad 8 söögikohta. Kalapüügi ja kalatoidu söögikohti on 5.

Toiduelamuse saab ka paljudes majutusettevõtetes, kus on avatud köök. Eriti hea toiduelamuse saab neist Villa Marys ja Laulasmaa SPA restoranis Wicca.

Loodus

Harju maakonna looduspärand on väga rikkalik. Harjumaal on 155,5 km pikkune rannajoon, 74 saart ja laidu, suurimad neist Naissaar ja Pakri saared, kõige suurema püsielanike arvuga aga Prangli saar. Harjumaa mitmekesise looduse kaitseks on moodustatud 27 kaitseala, kõige tuntumad neist Kõrvemaa maastikukaitseala, Pakri maastikukaitseala ja Türisalu maastikukaitseala. Rahvusvaheliselt tuntud Lahemaa Rahvusparki territooriumist jääb 1/3 Harjumaale. Siinne põhjarannik on eripalgeline, pakkudes nii kauneid vaateid kõrgelt pankrannikult kui ka puhta valge liivaga mererandasid. Harjumaal asuvad ka kõige kõrgemad ja veerikkamad joad, Jägala ja Keila-Joa, ning Kostivere ja Tuhala karstialad.

RMK haldab Harjumaal Tallinna ümbruse puhkealasid, kus on looduses liikujale loodud head tingimused puhkamiseks. Looduskeskuse majad Harjumaal asuvad Viimsis ja Aegviidus. Tallinnas on RMK teabepunkt Tallinna loomaaia lääneväravas. Tallinna lähiümbrusesse jäävad Tsitre, Jumina, Meremõisa, Väana-Jõesuu ja Leetse telkimisalad ja lõkkeplatsid, kuid korrastatud puhkealasid leiame ka Kõrvemaal ning Nõva piirkonnas. Erinevaid matka- ja loodusradu on Harju maakonnas üle 20, neist looduslikult kõige huvitavamad asuvad Kõrvemaal (Liiapeksi-Aegviidu, Nõmmeveski-Liiapeksi, Jussi, Paukjärve, Kakerdaja Sõõriksoo, Uuejärve), kuid kõige käidavam on Viru raba matkarada. Harjumaad läbib kaks üle-Eestilist RMK matkarada – 375 km pikkune Oandu-Aegviidu-Ikla ja 820 km pikkune Peraküla-Aegviidu-Ähijärve matkarada. Harjumaad läbib ka rida Eurovelo jalgrattamarsruute ja ohutumaks liiklemiseks on rajatud kergliiklusteede võrgustik.

Kultuur

Harju maakond on oma asukohast tingituna olnud Eestimaal toimunud oluliste ajaloo- ja kultuurisündmuste keskmes. Seepärast leidub siin kõige rikkalikumalt kultuurimälestisi. Arvukaima pärandi sellest moodustavad arheoloogiamälestised, mida on riikliku kaitse all üle 1600, arhitektuurimälestisi on üle 20. Silmapaistvamateks näideteks on Rebala hilispronksiaegsed kivikirstkalmed, Jägala linnus, Padise klooster ja Kiiu mungatorn, aga ka arvukad mõisaansamblid ja kirikud.

Mõisaid ja kirikuid on pea igas Harjumaa omavalitsusüksuses. Mõisaid on Harju maakonnas ca 150, neist riikliku kaitse all üle 30. Mitmed neist on renoveeritud ja turistidele avatud, pakkudes nii majutus- kui toitlustusteenust – Keila-Joa, Laitse ja Glehni lossid, Kõue, Vihterpalu, Padise, Saku, Sausti, Maardu, Saue, Ohtu ja Kõltu mõisad, koolidena töötavad Väana, Vasalemma ja Ruila mõisad. Harjumaa kultuuripärandi üheks osaks on ka kindlusrajatised. Muinsuskaitse all olevatest kindlusrajatistest on kõige esinduslikumad aastail 1718 - 1725 Peeter I korraldusel rajatud Peeter Suure merekindluse bastionid Tallinna ümbruses ja 20. sajandi alguses täiendavalt ehitatud I maailmasõja kaitserajatised. Harjumaal tegutseb arvukas hulk muuseume, nende hulgas on riigi, kohaliku omavalitsuse ja eramuuseumid. Suurimad ja huvitavad neist on Keila linnas Keila mõisahoones asuv Harjumaa muuseum ning Viimsi poolsaarele jäävad Eesti Sõjamuuseum ehk kindral Laidoneri muuseum ja Viimsi Rannarahvamuuseum. Kindlasti väärib mainimist ka Jöelähtmes asuv Rebala muinsuskaitseala muuseum.

Tallinn

Tallinna turismiressurss on mitmekesine ja rikkalik: siin on tegemist Põhja-Euroopas ainulaadse arhitektuuri- ja kultuuripärandiga, siin on nüüdiskultuuri, atraktiivseid muuseume, loomemajandust, soodsat ettevõtluskeskkonda, parke ja puhkealasid. Tallinna esmane müügiargument on unikaalne UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluv vanalinn. Tallinna turismiressurss võimaldab pakkuda elamusi erinevatele sihtgruppidele suhteliselt kompaktsel territooriumil. Lähiminevikus on Tallinnas avatud mitu uut turismiatraktsiooni – Lennusadam, Teletorn, Energia Avastuskeskus, Vaateõhupall jt. Tallinn turundab linna läbi asumite - vanalinn, Kadriorg, Pirita, Kalamaja, Rocca al Mare, Nõmme ja kesklinn. Tallinn pakub külalistele ajalooõngu ja arhitektuurilist ilu, aga ka kultuuri- ja toidunautingut.

Tallinn on ajalooliselt olnud tähtis kaubasadam ning merelinn. Pealinna 46-kilomeetrine rannajoon on teada tuntud oma kilukarbivaate, kenade liivarandade, hubaste mereäärsete elurajoonide, mitmete sadamate ning ka tsaariaegsete kaitserajatiste poolest. Viimasel aastakümnel on pealinna avatus merele muutunud: loodud on palju võimalusi rattaga või jalgsi mere ääres promeneerimiseks, lisaks Pirita jahisadamale on meelelahutus- ja huvikeskusteks kujunenud pea kõik Põhja-Tallinna sadamad. Avatud on mitmeid uusi merevaatega joogi- ja söögikohti.

Aktiivne puhkus

Harju maakonnas on erinevaid aktiivse tegevuse pakkujaid, kõik nad ei tegutse ainult Harjumaal, vaid pakuvad oma teenust üle Eesti (360 kraadi, Reimann Retked, Aktiivnepuhkus, Watersport jt). Ratsutamisvõimalust pakub üle 10 ratsatalli. Maakonnas on 3 golfiväljakut, mis asuvad Jõelähtme, Keila ja Rae valdades. Harjumaal tegutseb ka mitu pereaktratsioonide teemaparki. Kernu vallas asub kogu perele palju erinevaid rallivõimalusi pakkuv LaitseRallyPark, kus viiakse läbi ka rahvusvahelisi rallispordivõistlusi, Laagris Triobet Kardikeskuse sisekardirada ja Viimsis on FK Viimsi sisekardirada. Kose vallas tegutseb Viikingite küla teemapark, Saku vallas laste lõbustuspark Vembu-Tembumaa ja Rae vallas värskelt avatud elamusspordikeskus Spot of Tallinn, mis on ainulaadseim kogu Euroopas. Väiksemaid seiklusparke on mitme kohaliku omavalitsuse territooriumil. Tänu Kõrvemaa mitmekülgseid sportimisvõimalusi pakkuvale maastikule on Kõrvemaa Matka- ja Suusakeskusest kujunenud aktiivne spordivõistluste läbiviimise koht ja ühtlasi Kõrvemaa keskpunkt. Koostöös RMKga toimuvad Kõrvemaa suusamaraton, kevadjooks, rattamaraton ja Kõrvemaa triatlon, aga ka orienteerumisvõistlused. Kõrvemaal asub Sportland Kõrvemaa Discgolf Park, mis koosneb 18 rajast. Discgolf on kasvav trend Eestis ja kogu Euroopas pakkudes mängulusti ja sportimisvõimalusi nii harrastajale kui professionaalile. Eestisse on rajatud arvukas hulk discgolfi radasid ja nii võib saada discgolfi mängust välituristidele uus põnev eesmärk Eesti külastamiseks.

Mereturism

Perspektiivne valdkond Harjumaal hõlmates nii loodusturismi kui ka erinevaid nišiturismi liike nagu ekstreemsport, veesport, seiklusturism, reisid saartele ja laidudele jne. Tallinna Vanasadama Jahisadam, Pirita, Naissaare, Lohusalu ja Kaberneeme sadamad võtavad vastu külalislaluseid. Iga aastaga kasvab külalislaluste randumine neis sadamates, peamiselt tullakse Soomest, Rootsist ja Saksamaalt kuid külalisi on ka Suurbritanniast, Hollandist, Venemaalt, Poolast ja

Lätist. Uute sadamatena on külalislustele avatud Tallinnas Lennusadam ja Noblesneri sadam ning Koljunuki ja Neeme sadamad Jõelähtmes.

Väga aktiivseks on muutunud suveperioodid Harjumaa väikesaartel. Prangli saarel tegutsev reisifirma Pranglireisid on elavdanud kogu saare turismielu, avatud on muuseum, suvine restoran, käsitööpood. Sadamakuuris toimuvad teatrietendused ja kontserdid. Tänu aktiivsele tegevusele on saarel tegutsemas hulk majutusettevõtteid. Naissaar on teine saar, kus suvel aktiivne turismielu käib. Siin toimub suviti Nargenfestival, mis toob saarele palju muusikahuvilisi. Ka Naissaarel on avanud ukсед mitu majutusasutust. Pakri saartele pakutakse saari tutvustavaid elamusreise, mis on viimastel aastatel suurt huvi tekitanud nii sise kui välisturistide hulgas. Külastama ahvatlevad Harjumaa kaunid mererannad: Ida-Harjumaal Haabneeme, Salmistu, Valkla, Kaberneeme, Andineeme, Kolga-Aabla, Loksa ja Pärisea mererannad, Lääne-Harjumaal on Klooga, Väana-Jõesuu, Lohusalu, Laulasmaa jne mererannad. Paljudes randades pakutakse aktiivset tegevust: mootorpaadi, kaatri ja jahiga reise merele ja väikesaartele, jetisafarit, purjetamist rannakatamaraanil, süstamatkasid jne.

Tervis

Terviseturism on üks olulisemaid turismivaldkondi Harju maakonnas. Juba üksi Tallinnas on 4 suurt ja 7 väiksemat eksklusiivset spaahotelli, rääkimata paljudest erinevatest päeva spaa kohtadest. Lisaks Tallinna spaa hotellidele on Harjumaal spaahotellid Viimsis –Tallinn Viimsi SPA, Lavendel SPA ja Keila vallas Laulasmaa SPA hotell, Viimsis asub ka Harmoonikum päeva spaa ning 2015.a. avatud Atlantis H2O Aquapark, mis on Eesti unikaalseim vee ja looduse avastuskeskus. Harju maakond tervikuna on tõusnud tähtsuset esimeseks terviseturismi sihtpiirkonnaks Eestist. Taastusravi-, sanatooriumide ja spaade voodikohtade kogumahust üle 50% asub Harju maakonnas.

1.3 Hetkeolukorra kokkuvõte

STR Töötubade (aprill-juuni 2016) tulemusena formuleeriti peamised Harjumaa turismiarendut mõjutavad olulisemad tegurid:

Tallinn mõjutab maakonna turismisektori arengut

Tallinn on Eesti, sh Harju maakonna turismivärv. Valdav osa välisturiste näeb Eesti olulisima turismisihtkohana Tallinna. Tallinna lähedus pakub nii konkurentsi, kuid loob ka võimalusi. Üldiselt hinnates kaaluvad suure linna poolt loodavad võimalused üles sellest tulenevad negatiivsed ilmingud. Olemasolevate võimaluste realiseerimiseks tuleb parandada maakonna tasandil toimiva koostöö kvaliteeti ning leida võimalus suurema hulga ettevõtjate kaasamiseks erinevatesse koostöövõrgustikesse.

Maakonna turismiobjektide seisund ja ootused neile

Maakonnas asuvate turismiobjektide seisund, viidastamine ning nende ligipääsetavus ei ole hea, eelkõige erivajadustega inimeste seisukohast. Sageli pole maakonnale olulised vaatamisväärsused avatud (n: kirikud). Sellest tulenevalt pole vaatamisväärsustel turismi mõttes majanduslikku tasuvust ning nad ei anna lisandväärtust küllastajale. Tugiinfrastruktuur vaatamisväärsuste juures on puudulik, info ainult eesti keeles, juurdepääs ühistranspordiga olematu. Selle olukorra muutmiseks tuleb objekti omanikel selgemalt

fokusseerida oma tegevusi, teha koostööd nii omavahel kui ka piirkonna teenusepakkujate ja ühistranspordikeskusega. Ühistranspordi informatsioon ning korraldus tuleb muuta turismisektorit toetavaks.

Maakonna turismiteenuste mitmekesisus mõjutab turismivaldkonda

Turismiteenuste mitmekesisus on positiivne, kuid vajab edasist parendamist. Oluliseks aspektiks on kvaliteet ja koostöö korraldamine erinevate teenusepakkujate ning erinevate valdkondade, aga kõige enam ühistranspordikorralduse vahel. Informatsiooni leitavus külastajale peab olema lihtne ning esitatud nii valdkondlikult kui geograafiliselt. Infokanalid peavad olema sobivad ning leitavad. Koostööd erinevate valdkondade vahel tuleb laiendada üle maakonna piiride.

Harjumaa turismivaldkonna olulisimad probleemid

Suurimaks probleemiks on kvalifitseeritud tööjõu ja ettevõtjate omavahelise koostöö puudumine, mis ei võimalda väikeettevõtjatel välisturistideni jõuda. Koostöö on problemaatiline nii turismiobjektide haldamisel, temaatiliste teenuspakettide koostamisel, ühisel tootearendusel, ühisel turundamisel ning ühisel sihtkoha haldamisel.

Puudub süsteemsus turismivaldkonna arendamises ning koostöö korraldamises. Probleemide lahendamine eeldab initsiatiivi võtmist konkreetsetes valdkondades ning nendega tegelemist meetoodiliselt ning põhjalikult läbi partnerluse.

Maakonna turismiteenuste perspektiivid

Oluline on turismivaldkonna arengu tagamiseks teha laialdast ja tõhusat koostööd Tallinna linnaga. Informatsioon peab olema kättesaadav turistile arusaadavas keeles. Turismiettevõtjate vaheline koostöö peab baseeruda ühise inimressursi arendamise ning vajadusel/võimalusel kasutamise (nt. giidid), ühiste teenuste loomise baasil. Tuleb luua turismivaldkonna koostöövõrgustikud, mis hõlmaksid turismiettevõtjaid, omavalitsusi, valdkonnaväliseid ettevõtjaid ning kohalikke kogukondi. Perspektiivis tuleb juurutada uusi teenuseid erinevates valdkondades (konverentsiturism, mereturism, sporditurism vm.), samuti vajab turismiinfo süsteem jätkuvat arendamist oma erinevates vormides.

II ARENGUSTRATEEGIA

2.1 Põhiväärtused, visioon, eesmärgid

Kokkulepitud põhiväärtused on ühise tegevuse, eesmärkide ja tegevuste seadmise aluseks. Probleemküsimuste lahendamisel tuleb mees pidada kõige tähtsamat, millest lähtume omavahelises suhtluses ja igapäevases tegutsemises.

Põhiväärtused

- **TERVIKLÄHENEMINE** – Harju maakond on tervik. Harju maakond = Tallinn + Harjumaa.
- **KOOSTÖÖ ja ÜHISOSA** – sünergiat loov koostöö kujuneb piirkondlikult, maakonnaüleselt, sektoripõhiselt, teemapõhiselt või piiriüleselt.
- **PROFESSIONAALSUS** – klientidele kvaliteetse teenuse ja teeninduse pakkumine.
- **ÜHTNE KOORDINEERIMINE** – turismi arendamiseks on vajalik koostöö Tallinna ja Harjumaa vahel.
- **KOGUKONNA KAASAMINE** – turismis tegutsejad toimivad kogukonnas, ning kogukond kaasatakse arendustegevusse.
- **KESKKONNASÕBRALIKKUS** – turismitooted lähtuvad meie peamisest rikkusest – loodusest, seega arvestatakse turismitegevustes võimalike keskkonnamõjudega.
- **TOOTESTATUS** – turismimajandus on tootepõhine, külastatavuse suurendamiseks peab olema tooteid, mida külastajale pakkuda.

Visioon

Aastal 2025 on Harjumaa külalislahke ja kvaliteetne turismisihtkoht sise- ja rahvusvahelisel turul, moodustades koos Tallinnaga atraktiivse ja ühtse koosluse

Strateegilised eesmärgid 2025

Üldised eesmärgid

- Harju maakonna turismiturundus toimub koordineeritult Tallinna ja Harjumaaga;
- Turismitootearendus toimub koostöös ettevõtjate, kogukonna ja tugistruktuuridega.

Kõige olulisem on koordineeritud turismialane koostöö info kogumisel ja vahendamisel, mis loob eeldused lisandväärtusega toodete tekkeks, külastusmahu suurenemiseks väljaspool Tallinna ning külastusaja pikenemiseks.

Suure tähtsusega on senisest tihedam omavaheline suhtlemine koolitus-, messi- ja muude ühistegevuste kaudu. Riiklik turismiinfokanal peab külastusinfo kajastamisel rohkem lähtuma regioonidest kui toodetest, sest väliturist määratleb oma sihtpiirkonna eelkõige geograafiliselt. Vajalik on saavutada soosiv riiklik poliitika Harjumaale suunatud turismi suhtes. Turismiinvesteeringute soodustamiseks tuleb välja töötada struktuuritoetuste meetmed. Harjumaa ettevõtjatel oleks kasulik koonduda võrgustikesse.

Väliturismi eesmärgid

- Harju maakond sihtkohana on kinnistanud olemasolevaid turge ja saavutanud suurema atraktiivsuse uutel turgudel;
- Harjumaa kui Tallinna lähiümbruse (ing.Tallinn Surroundings) turismisihtkoha osakaal on suurenenud;

Tallinn on kogu Eesti turismimaine kujundaja, Harjumaa arenguvõimaluseks on kultuuri- ja loodusressursi parem ärakasutamine, täiendades Tallinna turismifookust atraktiivsete teenuste ja toodetega. Kõige olulisemad väliturud on Soome, Rootsi ja Venemaa ning töö nende turgudega jätkub. Paralleelselt tuleb tegeleda turundusega uutel turgudel, mis on prioriteetsed Tallinnale ja EAS-ile. Harjumaa ettevõtjad peavad aktiveerima koostööd Tallinnaga.

Siseturismi eesmärgid

- Harjumaa on aastaringsest toimiv turismi sihtkoht;
- Välja on arendatud siseturistile suunatud uued turismitooted perepuhkuse, sündmusturismi ja aktiivse puhkuse näol;
- Paranenud on siseturule suunatud turundustegevus muukeelsele sihtrühmale.

Harjumaa tugevus peitub eelkõige rikkalikus loodus- ja kultuuriressursis. Tallinn on Harjumaa siseturismi olulisim sihturg. Selles osas tuleb parandada muukeelsele elanikkonnale suunatud teavitust ja turundust. Kasutamata potentsiaali on ka peredele suunatud vaba aja teenuste ja toodete pakkumisel. Harjumaa ettevõtjad peavad tõhustama tootepakettide koostamist. Püstitatud eesmärkide saavutamiseks on vajalik turismiettevõtjate koondumine katusorganisatsiooni või võrgustumine.

2.2 Arendatavad turismivaldkonnad

Alljärgnevalt on toodud esile valdkonnad, millele Harju maakonna turismiarendus saab olla suunatud – perepuhkus, äriturism, kultuuriturism, loodusturism ja terviseturism. Igal valdkonnal on omad tugevused ja nõrkused, arvestades vastavat ressursi, selle kasutatust, majanduslikku tasuvust, konkurentsieelist, loodavat lisandväärtust ja soodsat mõju kogukonnale.

Perepuhkus.

Kuigi Harjumaa pereturismi atraktsioonid, Vembu-Tembumaa lõbustuspark, LaitseRallyPargi laste liikluslinnak ja mängudemaja, Viimsi veekeskuse Atlantis

H2O Aquapark, Kõrvemaa Matka- ja Suusakeskus, elamusspordikeskus Spot of Tallinn, sisekardirajad ning seikluspargid, pakuvad peredele häid puhkamise võimalusi on pereturism endiselt Tallinna-keskne. Välituristide arv Harjumaal on küll kasvanud, kuid see võiks olla kordades suurem. Perepuhkus on üks prioriteetsetest arendusvaldkondadest riiklikus turismi arengukavas ja läbi EL struktuurifondide toetab riik pereturismi atraktsioonide väljaarendamist. Suurimaks väljakutseks aga pereturismi arendamisel Harjumaal on ühistransport. Küllastajate arvu suurendamiseks on vaja, et ühistransport muutuks turismisõbralikumaks. Harjumaa on küll ühistranspordiga kättesaadav, kuid selleks, et peredel oleks mugav ja turvaline atraktsioonini jõuda, peavad ühistranspordi liikumisajad muutuma turistidele sobivaks. See eeldab tõhusamat ettevõtjate vahelist koostööd ja koostöö kokkuleppeid Harjumaa ühistranspordikeskusega.

Äriturism on koondunud peamiselt Tallinnasse, kus pakutakse tunnustatud ja kõrgekvaliteedilist konverentsi-, majutus- ning toitlustusteenindust, head transpordiühendust ja suurlinnale kohast õhtust meelelahutust. Harjumaa turismiettevõtted on suunatud peamiselt sisekonverentsi turistidele (äriühingud ja muud organisatsioonid), kuid teenusepakkujad on avatud ka välituristile, kes soovivad töiseid arutelusid läbi viia looduskeskkonnas. Harjumaa täiendab Tallinna äriturismifookust, pakkudes konverentsiteenuse juurde aktiivset lisandväärtust loovat tegevust: golf, loodusmatk, eksklusiivne õhtusöök, seiklus- ja maastikumängud, sportlik tegevus.

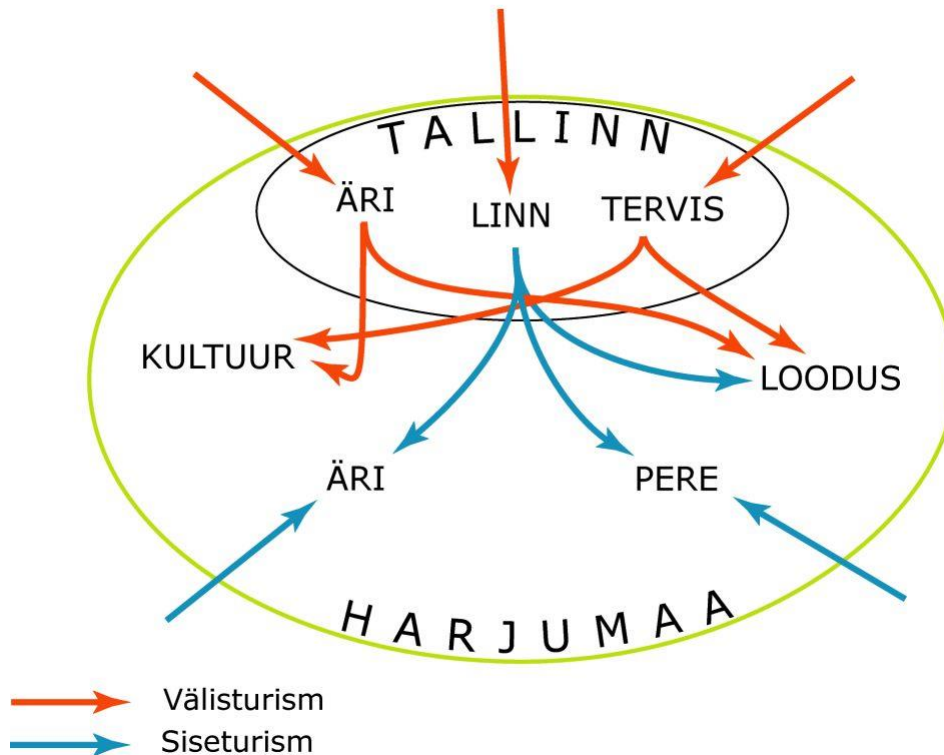
Kultuuriturism. Rikkalik kultuuripärand mõisate, kirikute, kultuurilooliste paikade, militaarobjektide jne näol võimaldab arendada temaatilisi pakette ja marsruute: nt baltisaksa teekond, mõisatuur, muinaskultuur, militaarpärand. Kultuuriturism ei ole seotud hooajaga, seda saab tarbida aastaringelt, luues juurde järjest uusi ja huvitavaid tootepakette. Tallinn kui kultuuriasutuste paiknemise keskpunkt on väravaks Harjumaale suunduva kultuurituristi jaoks. Kultuurifookuse arendamiseks peavad eelkõige Harjumaa ettevõtjad, aga ka omavalitsused, tegema koostööd omavahel (ühisturundus) ja Tallinna teenusepakkujatega (turismipaketid). Koostöös valminud tootepaketid annavad küllastajatele võimaluse veeta vähemalt üks öö Harjumaal. Kultuuriturismi toote pakkumiseks Harjumaal on vaja arendada turismi taristut: siin peavad olemas olema viidad ja infotahvlid välituristile arusaadavas keeles, aga ka tähistatud sanitaarvõimalused, jalgrattateed ja söögikohad.

Muuseumidel on kindel osa Harjumaa kultuuriturismis. Muuseumide eksponaadid, atraktiivsed püsiekspositsioonid ja näitused ning koostöös valminud teemamarsruudid aitavad väliskülalisel leida tee Harjumaa kultuuriväärtuste juurde.

Loodusturism. Tallinna saabunud turisti jaoks on lisaväärtuseks Harjumaa looduspärand. Loodusturismi fookus on küll hetkel peamiselt suunatud siseturistile (Tallinna lähiümbrus), samas täiendab see ka pealinna äriturismi ja linnapuhkuse nišši. Visitharju veebiportaali vahendusel tuleb välisküllastajale tutvustada Tallinna lähiümbrust nimetuse all Tallinn Surroundings. See loob välituristile atraktiivse nägemuse pealinna regioonis looduses liikumise võimalustest ja aitab info paremine kätte saada. Loodusturismi arendamiseks peavad Harjumaa ettevõtjad, aga ka omavalitsused, tegema koostööd omavahel (ühisturundus) ja Tallinna teenusepakkujatega (turismipaketid). Loodusturismi toodete pakkumisele aitavad kaasa temaatilised marsruudid ja infokaardid veebi

keskkonnas, aga ka objekti juures kohapeal mitmekeelsed viidad ja infotahvlid, märgistatud telkimis- ja piknikukohad ning karavanautode peatuspaigad.

Terviseturism. Harju maakond (Tallinn ja Harjumaa koos) on tõusnud Eestis spaapuhkuse võimaluste pakkujana esimeseks. Tallinnas ja Viimsis on arvestatav hulk SPA hotelle, aga ka muid wellness ja spaateenuse pakkujaid. Lisaks spaapuhkusele võib külastaja nautida ka erinevate saunade mõnuseid. Rohkem tuleb selle teenuse pakkujatel aga teha koostööd ühisturundamisel lähiriikide sihtturgudele.

Joonis 1. Harju maakonna välis- ja siseturismi fookuste perspektiiv

2.3 Strateegia eesmärkide saavutamise võtmetegurid

Strateegia põhiküsimus on, **kuidas pikendada külastusaega ning suurendada ööbimistega külastusi Tallinnast Harjumaale.**

- Tallinn kujundab kogu Eesti ja Harju maakonna mainet ning suunab turismiarenduid;
- Harjumaale suunduv turism sõltub suuresti sellest, kuivõrd suudetakse ahvatleda Tallinna saabunud külastajaid tutvuma Harjumaaga;
- Äri-, linna-, ja terviseturism annavad sisendi Harjumaa turismi arenguteks (linnast välja suunduv turism, pikem külastusaeg, suurem turismitulu);
- Harjumaa peamisteks turismifookusteks on kultuuri- ja loodusturism,
- Harjuma potentsiaalne arendusvaldkond on perepuhkus, mis on prioriteet ka riiklikus turismipoliitikas;

- Kriitilise tähtsusega on Harjumaa ettevõtjate tõhusam koostöö omavahel ja Tallinna teenusepakkujatega ühisturunduse, toodete ja pakettide arendamise osas;
- Oluline on ettevõtjate ja avaliku sektori panus maakonnaülese turismi koordineerimiseks ja ühistegevuse soodustamiseks;
- Koostöö aluseks Tallinna ja Harjumaa vahel on info jagamine ja vahendamine;
- Turismimajanduse aluseks on pakutavad tooted. Seni on müügistrateegia üles ehitatud võimalustele – turismiressursile, mida ei ole piisavalt tootestatud. Toodete pakkumine jääb ettevõtete ülesandeks.
- Pakutavad turismiteenused peavad olema professionaalsed ja kvaliteetsed, vastates Eestis tunnustatud kvaliteedile.

Eesmärkide saavutamise indikaatorid

Eesmärkide saavutamist hinnatakse tegevuskava täitmise hinnangu alusel, eelkõige arvestatakse maakondliku koostöötasandi tegevusi. Peamised statistilised näitajad annavad infot üldise arengu kohta. Edukust hinnatakse peamiste näitajate võrdlemisega strateegia koostamise aastal (2011), strateegia tegevuskava uuendamise aastal (2016) ja aastal 2020. Võimalusel viiakse läbi asjakohaseid uuringuid. Indikaatori saavutamist iseloomustab vastava näitaja positiivne muutumine ajas.

Statistikaamet
<ul style="list-style-type: none"> - majutatud ja ööbimisega külastused - keskmine külastuskestus - sise- ja väliskülastuse osakaal - tubade ja voodikohtade keskmine täituvus - külastused sihtkohariigi järgi - korduvkülastused - reisikorraldajate statistika
Läbiviidud tegevused
<ul style="list-style-type: none"> - messidel osalemine - seminaridel/koolitustel osalemine - meediakajastus trükis ja veebis - uute objektide, teenuste, toodete lisandumine - koostööprojektide algatamine - koostöövõrgustike loomine
Uuringud
<ul style="list-style-type: none"> - külastaja rahulolu - külastusatraktiivsus vms

2.4 Strateegia sidusus

Riigi ja regiooni tasand

Eesti riikliku turismiarenduskava uuendati aastatel 2012-2013, arengukava uuendamisel osalesid kõik maakonnad ja regioonid. Riikliku turismiarenduskava visioon ütleb, et aastaks 2020 on Eesti turistidele tuntud ja hea mainega Põhjamaade turismisihtkoht, mis pakub meeldejäädavat reisielamust ning kust on soovi korral mugav reisida teistesse Läänemere piirkonna riikidesse. Peamiseks eesmärgiks on tagada Eesti konkurentsivõime ja rahvusvaheline atraktiivsus turismisihtkohana. Harju maakonna turismi arengustrateegia sidusus riikliku turismiarenduskavaga 2014-2020 on loodud läbi visiooni, eesmärkide, arendatavate valdkondade ning tegevuskava.

Maakondlik tasand

Turismi arengustrateegia kui maakondlik arengudokument on Harju maakonna arengustrateegia 2025 (HMAS) lisa. HMASi koostamisel oli teadlikult välja jäetud ettevõtluse, sh turismi osa, sest strateegia keskendus elukeskkonna loomisele ja avalike teenuste kättesaadavuse parandamisele. Ettevõtluse, sh turismi arendamine on peaaesjalikult ettevõtjate ülesanne, ettevõtlus tekib kohta, kus on soodne keskkond. Avaliku sektori roll on ettevõtlusele sellise keskkonna loomine. Seega on turismistrateegia maakonna strateegia lisa. Maakonna arengustrateegias on käsitletud turismi osa „Kvaliteetse elukeskkonna“ peatüki juures riigi tasandi tegevussuunana: *„Toetada üleriigiliste turismiobjektide rekonstrueerimist ja kujundamist kaasaegseteks, maailma tasemega külustuskeskusteks.“* Teiseks on turismi käsitletud peatükis „Tasakaalustatud ruumimuster“ laevaliikluse kontekstis seoses sadamate arendamisega. Kolmandaks on turismi käsitletud peatükis „Maakondlikud suurprojektid“ kahe tegevusena: *„Harju maakonna väikesaarte turismi- ja puhkeotstarbeline väljaarendamine ja nendega püsiühenduse tagamine“* ning *„Harju maakonna turismiinfokeskuse rajamine.“*

Harju maakonna turismi arengustrateegia käsitleb maakonna turismi arengut kõigis turismi ja puhkemajanduse aspektides prioriteetsete turismiinvesteeringute kajastamise kaudu, mis toimub läbi HMAS „Harjumaa kohalike omavalitsuste investeeringuvajaduste loetelu aastani 2017“, mida perioodiliselt uuendatakse. Selleks on lisatud neljanda valdkonna juurde viies valdkond–turism. Kohaliku tasandi prioriteetsed objektid edastatakse arengustrateegia lissasse läbi kohalike omavalitsuste.

Kohalik tasand

Kohalikud omavalitsused kajastavad arengukavades turismi väga erinevalt – üldise arengukava osana või eraldi valdkondliku arengukavana. Käesolev strateegia on suunis kohalikele omavalitsustele ning kohaliku kogukonna olulisemad turismiprioriteedid tuuakse esile maakonna arengustrateegia lisana.

Turismi arengut Tallinnas on käsitletud järgmistes Tallinna kui kohaliku omavalitsuse arengudokumentides.

- Strateegia „Tallinn 2030“ käsitleb nii alapeatükis „Tallinna ettevõtluse, turismi ja tööhõive strateegia“ kui ka teistes peatükkides turismi arendamist Tallinnas, toob välja peamised strateegilised valikud ja prioriteedid ning meetmed.
- Tallinna arengukava 2009 – 2027 määratleb Tallinna arengu mudeli (sh turismi) arendamise meetmed, mille üldeesmärgiks on see, et Tallinn on rahvusvaheliselt tuntud, kvaliteetset turismiteenust pakkuv linn.
- Tallinna vanalinna arengukava määratleb Tallinna vanalinna arenguvisioni, strateegilisi arengueesmärke ja tegevuskava muuhulgas ka turismi seisukohast, tagamaks UNESCO maailmapärandi nimekirja kuuluva vanalinna säästvat arengut.
- Mõningal määral käsitletakse turismi arengut ka Tallinna linnaosade arengukavades.

III TEGEVUSKAVA 2016-2020

3.1 Tegevuskava elluviimine ja finantseerimine

Turismistrateegia tegevuskava hõlmab tegevusi mitmel tasandil. Strateegias on ära toodud tegevussuunad riigi-regiooni tasandil, maakonna koostöötasandil (HOL, HMV, HEAK) ja kogukonna tasandil (LEADER, KOV, ettevõtte, vabaühendus). Tegevussuunad on soovitusliku iseloomuga, see tähendab, et nende elluviimisega peab tegelema konkreetne tasand ise.

Turismi koostöö koordineerimise osas on kandev roll HEAK-il, turismi ümarlaual ja Tallinna ettevõtlusameti turismiosakonnal, mille ümber on koondunud teiste institutsioonide võrgustik.

Enamik tegevusi hõlmab erinevate organisatsioonide igapäevatööd s.t finantseerimine on tagatud läbi organisatsiooni eelarve (Tallinna Ettevõtlusamet, Harju Maavalitsus, Harjumaa Omavalitsuste Liit jt). Soovituslikud tegevused viiakse ellu vastava tasandi poolt ega ole seotud maakonna poolse finantseerimisega. Osa tegevusi on nõ projektipõhised ja nad eeldavad teatud kaasrahastamist ning viiakse ellu juhul, kui rahastus leitakse.

Harju maakonna turismikonsultandi töö on korraldatud HEAK, HOL ja HMV koostöö kokkuleppe alusel. Vajalik on eraldi turismi ümarlaua (nõuandev organ) moodustamine, kuhu kuuluvad LEADER tegevusgruppide esindajad, turismiettevõtjad ja kogukonna esindajad ning mis on sisendi andjaks maakonna koostöötasandil turismi arendamise osas. Nõuandva ümarlaua kooskäimine on regulaarne.

Osaliselt toimub finantseerimine regionaalarengu fondist meetme „Piirkondade konkurentsivõime tugevdamine“ Harju maakonna piirkondlike algatuste tugiprogrammi „Piirkondliku algatused tööhõive ja ettevõtlikkuse edendamiseks“ ehk PATEE kava alusel, prioriteediks väikese ja keskmise suurusega ettevõtete arendamine ja piirkondade konkurentsivõime tugevdamine.

Tegevusi ettevõtlus ja kogukonna tasandil aitab rahastada LEADER, Euroopa Liidu ühenduse algatusprogramm, mille eesmärgiks on edendada kohalikku elu maapiirkonnas läbi kohaliku tasandi koostöö. Kõik Harjumaa Leader-tegevusgrupid pööravad suurt tähelepanu piirkonna ettevõtjate koostööle ja kohaturundusele.

Aastatel 2016-2020 on kohalikel omavalitsustel, sihtsuunitlusega sihtasutustel ja mittetulunduslikel ühendustel võimalik teha regionaaltoetuste abil investeeringuid. Regionaalarengu fondist meetme „Piirkondade konkurentsivõime tugevdamine“ saab taotleda turismiarenguteks „Sihtkoha eripära rõhutavate terviklike turismitoodete ja -atraktsioonide arendamise ning sihtkoha kui võrgustiku arendamise“ toetust. Maakonna prioriteedid on kokku lepitud ja toetuste abil rekonstrueeritakse, korrastatakse või rajatakse uusi atraktsioone, luuakse uusi töökohti ning seeläbi kasvab majandusaktiivsus Harjumaa maapiirkondades.

Ettevõtjatel on võimalik EL Struktuuritoetuste abil pereaktratsioonide väljaarendamiseks toetust taotleda, mida saavad nii olemasolevate kui uute loodavate atraktsioonide omanikud kasutada. Piirkondade konkurentsivõime toetus aitab maakondadel sihtkoha eripära rõhutavate terviklike turismitoodete ja -atraktsioonide arendamist.

3.3 Tegevuskava

RIIGI JA REGIOONI TASAND

Tegevus	Teostaja	Aeg
Riigi poolt finantseeritud turismi veebiportaalides <i>visitestonia.com</i> ja <i>puhkaeestis.ee</i> info kajastamine regiooni ja maakonnapõhiselt	EAS	Pidev
Maakonna turundamine välismessidel koostöös teiste koostööpartneritega	EAS	Pidev
Tutvustusreiside korraldamine sihtturumaa ajakirjanikele ja reisikorraldajatele	EAS	Kokkuleppel ettevõtjatega

MAAKONNA KOOSTÖÖTASAND

Tegevus	Teostaja	Aeg	Finantsid
Harju maakonna avaliku ja erasektori turismiinvesteeringute ettepanekud EASile, MKMile.	HEAK Partnerid: EAS, HOL, HMV	2016-2020	EAS HOL fondid
Koostöö Tallinnaga -FAM reise korraldamine infokeskuse töötajatele ja reisifirmadele, Harjumaa uued tooted/ teenused; -Maakonna trükiste väljapanek Turismiinfokeskuses; -Ühine osalemine turismimesseidel ja suurüritustel; -Tallinna kaardi laiendus Harjumaa objektidele; -Tallinn Surroundings arendustegevus	HEAK Partnerid: HMV, HOL TALLINN	2016-2020	HMV, HOL, TALLINN PATEE
Hea maine ja kvaliteet turismisektoris -tootearendus- ja turunduskoolitused -õppereisid (kogemused edulugudest ja äpardustest) -majutusettevõtete komisjon	HEAK Partnerid: HOL, HMV LEADER, EAS	2016-2020	PATEE, HOL ettevõtja, LEADER HMV
Maakonna turismiportaali <i>www.visitharju.com</i> ja <i>.ee</i> haldamine ja edasiarendamine, Tallinn Surroundings arendustegevus, kalender sündmuste infovooga, uute IKT lahenduste leidmine, äppide väljaarendamine k.a Tallinna lähiumbruse äpi loomine, sotsiaalvõrgustike kasutamine ja laiendamine	HEAK Partnerid: HOL, HMV	pidev	PATEE, HMV
Välisturule suunatud turundusmaterjalide koostamine ja turundamine lähiturgudel;	HEAK	2017-2020	HMV, HOL LEADER
Turismivaldkonna infovoog tagamine: info kogumine ja vahendamine turismiettevõtjatele, erinevatele meediakanalitele, EASile	HEAK	2016-2020	HOL
Andmebaas ja uuringud -turuvajaduste analüüs -tegevuste analüüs	HEAK Partnerid: LEADER, HOL	2017-2020	PATEE
Fookustoodete ehk turismihittide (nt. Jägala juga, Peeter Suure merekindlus, Tuhala Nõiakaev, Padise klooster, Rummu karjäär) arendusvõimalused (osapoolte huvi, rahastusvõimalused, projektijuhtimine)	HEAK Partnerid: KOV-id	2017-2020	EAS, KOV struktuuriva hendid
Piirkondade koostöövõrgustike koostööprotsessides osalemine (abikäsi ja vahendaja välisturgudele turundamisel, pressireiside ja Fam-trippide korraldamisel) HTL toetamine nende tegevuses /ümarlauad	HEAK Partnerid: EAS, ettevõtja, LEADER	2016-2020	EAS Ettevõtjad LEADER koostöö
Osalemine erinevates maakonnasisestest ja -välistes koostööprojektides	HEAK	2017-2020	Fondidest

KOGUKONNA TASAND

Tegevus	Teostaja	Aeg	Finantsid
Ettevõtjate, KOVde ja kolmanda sektori osalemine maakonna turismi koordineerimise finantseerimisel	Ettevõtjad Leader	pidev	ettevõtjad HOL; LEADER
HTL tööle rakendamine -koostöö korraldus, vajalikud kokkulepped ning ühine tegevuskava organisatsioonile; perspektiivis Suur-Tallinna turismiklastri käivitamine; ristturunduse korraldamine Tallinna ja Tallinna lähiümbruse ettevõtetes;	ettevõtjad	pidev	ettevõtjad
Piirkondlike info veebikeskkondade edasiarendamine (visitviimsi.com, Loode-Eesti, Prangli saar) ja uute loomine (Kõrvemaa, Lahemaa?)	ettevõtjad	2016-2018	Ettevõtjad Leader
Mobiilse turismiinfokeskuse käivitamine, nn „infolavka“	ettevõtjad	2017	Leader
Ühiste turismitootepakettide koostamine ja turundamine (äriturism, pereturism, mereturism, loodusturism, kultuuriturism)	ettevõtjad	pidev	ettevõtjad
Kogukonnaga koostöös projektipõhiste tegevuste tegemine ettevõtjate toetuseks	Ettevõtjad MTÜ	pidev	MTÜ
Kohaliku turismi soodustava infrastruktuuri arendamine (k.a. viidad ja infotahvlid); koostöö omavalitsusüksute vahel turismivaldkonnas	ettevõtjad KOV, MTÜ	pidev	KOV
Ühistransporditeenuse kättesaadavuse parandamine Transporditeenuste info kättesaadavuse parandamine	HYTK, KOV	pidev	HYTK HOL
Toetusrahastuse sõltuvusse panek koostööst turismivaldkonnas; võrkeelse teeninduse kvaliteedi tõstmine ja erinevate sihtgruppide eripära arvestamine	Leader	2016-2020	Leader
Koostöö RMKga ja Keskkonnaametiga	Ettevõtjad, KOV, RMK	pidev	RMK
Turismi tugiinfrastruktuuri arendamine (infotahvlid, viidad, parklad, WCd jne)	KOV, MTÜ ettevõtja	2016-2020	KOV

Mõisted

Arengustrateegia – maakonna tasandil ühiste eesmärkide saavutamiseks koostatud tegevuskava.

Eesmärk – tulevikuseisund, mille poole püüeldakse.

Harju maakond – administratiivne üksus Tallinn koos Harjumaaga, mille moodustavad 23 omavalitsusüksust (seisuga 01.01.2017).

Harjumaa – Harju maakonna osa ilma Tallinnata.

Kogukond – antud strateegia kontekstis moodustavad kogukonna tasandi kohaliku omavalitsuse territooriumil tegutsevad institutsioonid – omavalitsus, ettevõtjad, vabaühendused.

Külastaja – isik, kes külastab väljaspool oma igapäevast elukeskkonda asuvat paika seal ööbimata.

Maakondlik koostöötasand – koostöötasand, mille moodustavad olulisemad ülemaakondlikud institutsioonid – Harju maavalitsus, omavalitsuste liit, Harju ettevõtjate- ja arenduskeskus, Harjumaa ühistranspordikeskus jt.

Põhiväärtus – ühiselt kokkulepitud põhimõtte, mis aitab seada eesmärke, tegevusi ning probleemide lahendamisel aitab mees pidada kõige tähtsamat, milles on kokku lepitud.

Turism – majandussektor, mille peamisteks komponentideks on majutus koos toitlustamisega; reisitransport (lennu-, mere-, maantee- ja raudteetransport);

looduslikud ja tehiskujud vaatamisväärsused ning nende haldajad; reisieetvõtjad (reisikorraldajad ja reisibürood); reisisihi korraldajad (avaliku, era- ja kolmanda sektori organisatsioonid ja asutused).

Turismifookus – eelisarendatavaim valdkond turismis, nt kultuuri-, loodus-, äriturism jne. Igal valdkonnal on omad tugevused ja nõrkused (turismiressursi olemasolu, selle kasutatus, majanduslik tasuvus, konkurentsieelis, loodav lisandväärtus jm), mille läbikaalumisel seatakse prioriteediks eelistatud valdkond, mida sihipäraselt arendatakse.

Turist – ööbimisega külastaja ehk isik, kelle reis väljapoole oma igapäevast elukeskkonda hõlmab vähemalt üht ööbimist sihtkohas.

Turismiressurss – sihtkoha loodus- ja inimtekkelised objektid (vaatamisväärsused) koos toetava infrastruktuuri (sadam, lennujaam) ja teenustega (transport, toitlustus, majutus).

Turismiteenus – üksikteenus, mida külastaja/turist tarbib (nt toitlustusteenus)

Turismoode – terviklik külastuselamus, mis koosneb erinevatest toodetest ja teenustest, mida külastaja oma reisi ajal tarbib (nt spaapakett „Nädal liivarannal“).

Visioon – tulevikupilt, mida tahetakse teatud ajaks saavutada ning mille nimel huvirühmad teevad ühiseid jõupingutusi.

Lühendid

EAS – Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus

HEAK – Harju Ettevõtlus- ja Arenduskeskus

HMV – Harju Maavalitsus

HOL – Harjumaa Omavalitsuste Liit

HÜTK – Harjumaa Ühistranspordikeskus

KOV – Kohalik omavalitsus

LEADER – Euroopa Liidu ühenduse algatusprogramm, mille eesmärgiks on edendada kohaliku elu maapiirkonnas läbi kohaliku tasandi koostöö

MKM – Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium

MTR – Majandustegevuse register

MTÜ – mittetulundusühendus

PET – SA Põhja-Eesti Turism

RMK – Riigimetsa Majandamise Keskus

TLN – Tallinna ettevõtlusameti turismiosakond

TGÜ – Tallinna Giidide Ühing

HTL – Harjumaa Turismi Liit

PATEE – piirkondliku algatuse tugiprogramm ettevõtlikkuse edendamiseks

Kasutatud allikad

Eesti Statistikaamet www.stat.ee

Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus www.eas.ee

Harju maakonna turismi arengustrateegia 2025, tegevuskava 2015

Harju maakonna arengustrateegia 2025

Maailma Turismi Assotsiatsioon www.unwto.org

Riiklik turismiarendukava 2014-2020

<https://www.riigiteataja.ee/aktiisa/3191/1201/3015/lisa.pdf>

Strateegia „Tallinn 2030“ <http://www.tallinn.ee/est/arendukava>

www.puhkaeestis.ee

www.visitestonia.com

Harjumaa Turism veebiportaal www.visitharju.com ja www.visitharju.ee